

Sectorprognose | 12 december 2023

Duurzaamheidsrapportage volgende uitdaging voor bedrijven in onzeker 2024

Grote bedrijven krijgen vanaf volgend jaar te maken met extra eisen op het gebied van duurzaamheidsverslaglegging. Hoewel zij hiervoor informatie gaan opvragen in de waardeketen, is de richtlijn nog nauwelijks bekend bij het midden- en kleinbedrijf. De meeste bedrijven zien de nieuwe richtlijn overwegend als een extra administratieve verzwaring, die ongelegen komt in tijden van zwakke economische groei.

Vanaf boekjaar 2024 is een nieuwe Europese rapportageverplichting op het gebied van duurzaamheid van kracht. Met de invoering van de zogeheten Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) worden komende jaren steeds meer grote bedrijven evenals middelgrote en kleine beursfondsen verplicht om te rapporteren over duurzaamheid. In eerste instantie zullen circa 3.000 grote bedrijven moeten rapporteren over hun invloed op mens en milieu, schat ABN AMRO op basis van gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De nieuwe richtlijn stelt aanvullende eisen aan de duurzaamheidsrapportage, die straks net als de jaarrekening en het bestuursverslag door een externe accountant beoordeeld moet worden.

De nieuwe richtlijn raakt veel bedrijven en gaat de verduurzaming van het bedrijfsleven versnellen. Niet alleen worden meer bedrijven verplicht om hierover zelf te rapporteren, het ligt voor de hand dat veel kleinere bedrijven die niet onder de richtlijn vallen ook duurzaamheidsinformatie moeten leveren, als onderdeel van verslaglegging van hun afnemers of leveranciers. De richtlijn stelt namelijk dat rapportageplichtige grote ondernemingen over hun hele waardeketen moeten rapporteren. En dus kan de kleine glastuinder ook gevraagd worden naar de gevolgen van zijn bedrijfsactiviteiten op mens en milieu.

Dankzij de strengere eisen krijgen consumenten en beleggers zowel inzicht in welke gevolgen sociale en ecologische factoren op rapportageplichtige bedrijven uitoefenen als welke invloed deze bedrijven hier zelf op uitoefenen. Zo rapporteert een groot bouwbedrijf straks bijvoorbeeld over de CO₂-uitstoot die gepaard gaat met productie en transport van de gebruikte bouwmaterialen en brengt het tevens verslag uit over hoe klimaatverandering invloed heeft op de manier waarop waterafvoerkanalen gebouwd worden. De

transparantie die de CSRD voorschrijft, beoogt het maken van duurzamere keuzes voor bedrijven, investeerders en consumenten te vergemakkelijken.

Onder bedrijven heerst nog veel onzekerheid, waardoor implementatie de nodige weerstand en kosten met zich mee zal brengen. Eenmaal uitgekristalliseerd kan de CSRD bedrijven helpen via een gezamenlijke taal met ketenpartijen over verduurzaming te spreken, Dat gaat niet zonder slag of stoot. De richtlijn en gerelateerde wetgeving kunnen uiteindelijk leiden tot een tweedeling met enerzijds bedrijven die goed in staat zijn om te rapporteren over hun duurzaamheidsprestaties en de rapportages gebruiken om deze prestaties te verbeteren en anderzijds bedrijven die dit niet kunnen. De concurrentiepositie van bedrijven wordt hiermee op scherp gezet. Het is voor bedrijven die met de CSRD te maken krijgen dus van essentieel belang om van de veranderingen de hoogte te zijn en zich hierop voor te bereiden.

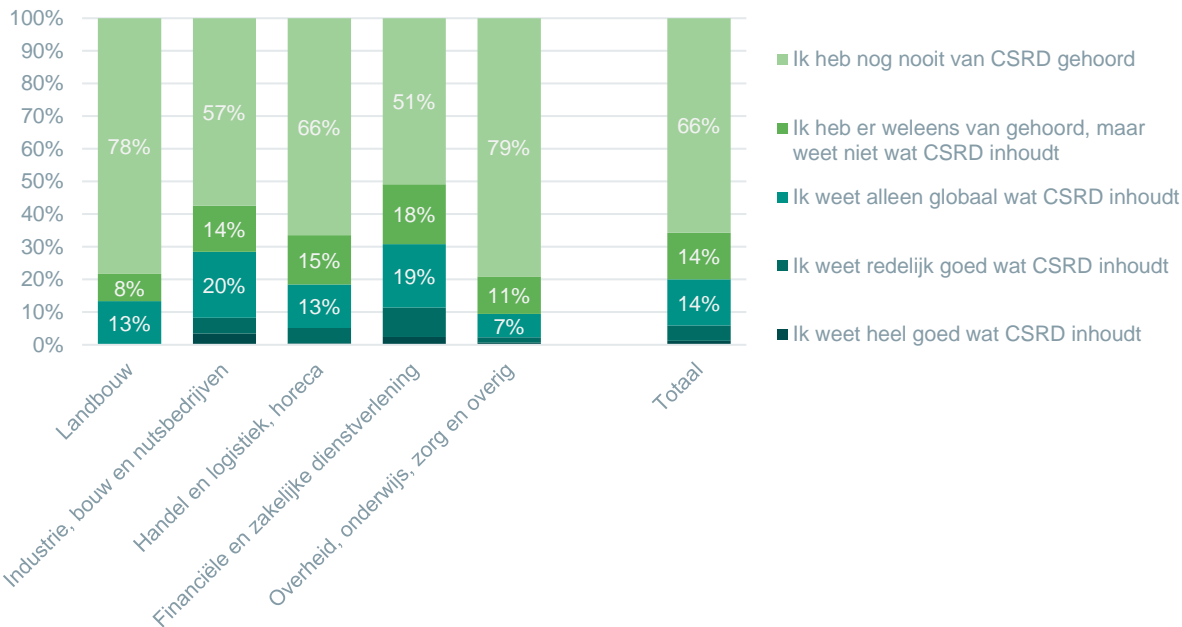
Om een beeld te vormen in hoeverre het bedrijfsleven nu al op de hoogte is van de richtlijn en welke uitdagingen ondernemers verwachten, heeft ABN AMRO een enquête uitgezet onder de leden van het ondernemerspanel van I&O Research. De respons van 587 bedrijven bevat veel bestuurders van bedrijven uit het midden- en kleinbedrijf (mkb), uit alle sectoren van de economie. Zzp'ers en eenmanszaken zijn niet meegenomen. De resultaten zijn, na weging, representatief voor het Nederlandse bedrijfsleven.

CSRD nog onbekend onder ondernemers

Hoewel de richtlijn al in 2024 wordt ingevoerd heeft het grootste gedeelte van de ondernemers nog geen weet van de CSRD. Twee derde geeft in de enquête zelfs aan nog nooit van deze richtlijn te hebben gehoord. De onbekendheid geldt over de gehele breedte van de economie, in alle sectoren. De onbekendheid is gezien de impact die het gaat hebben opmerkelijk. De richtlijn raakt weliswaar alleen grote bedrijven en middelgrote en kleine beursfondsen direct, maar deze bedrijven zijn voor hun eigen rapportage deels afhankelijk van informatievoorziening van kleinere leveranciers en afnemers in de keten. De onbekendheid bij kleinere ondernemers laat zien dat die informatie-uitvraag nog niet op gang is gekomen.

Sectoren waar relatief de meeste kennis over de CSRD zit, zijn Industrie en Financiële en zakelijke dienstverlening. Deze sectoren hebben om uiteenlopende redenen nu al te maken met de richtlijn. De industrie is een belangrijke sector als het gaat om het terugdringen van emissies, van financiële instellingen wordt verwacht dat zij de duurzaamheidsprestaties van klanten goed in zicht hebben, en adviesbureaus verrichten werkzaamheden op het vlak van duurzaamheidsrapportage en -verbetering. De mate van bekendheid per sector is in lijn met resultaten uit een verkennende [studie](#) van de European Financial Reporting Advisory Group (EFRAG) onder Europese bedrijven, met als enige verschil dat handelsondernemers in het I&O Ondernemerspanel betrekkelijk slecht op de hoogte zijn in vergelijking met de EFRAG-enquête.

Bekendheid CSRD over hele breedte economie beperkt

Bron: I&O Research, bewerking ABN AMRO

Naast de onbekendheid denken veel ondernemers, na een korte toelichting, dat de richtlijn hun organisatie niet zal raken (52 procent). Verder weet 30 procent niet of hun bedrijf geraakt gaat worden door de richtlijn en slechts 17 procent verwacht dat hun bedrijf wel iets moet met de CSRD. Afgaande op gesprekken met meerdere grote bedrijven lijkt het erop dat bedrijven meer met de richtlijn te maken gaan hebben dan dat zij zelf inschatten.

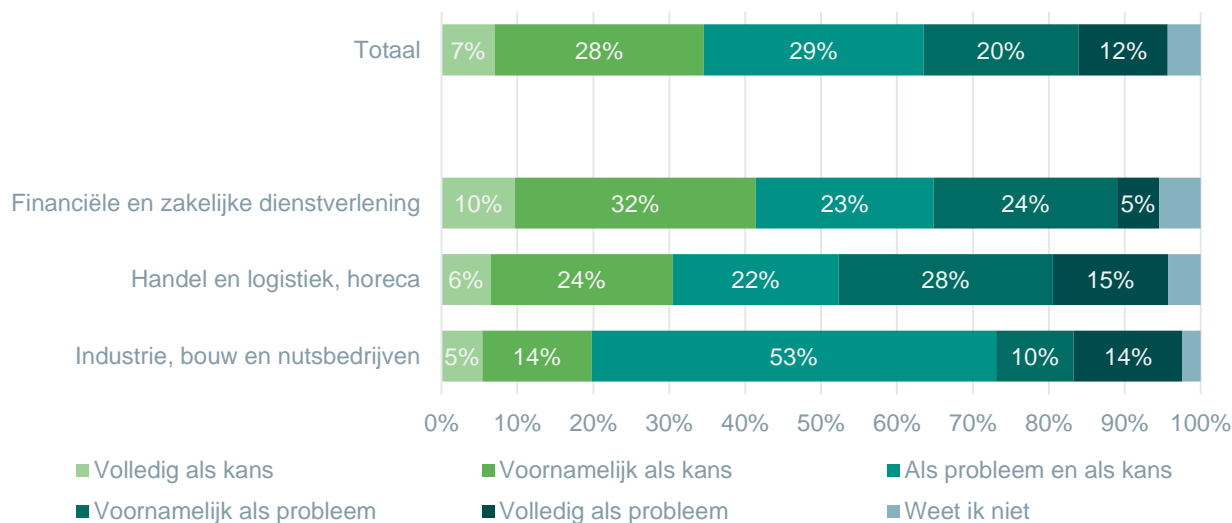
De verkennende studie van EFRAG komt tot de grote bandbreedte van 9 tot 59 procent van het mkb dat uiteindelijk geraakt wordt door de richtlijn. Uit de enquête van I&O Research volgt dat, als de respondenten die 'weet ik niet' hebben geantwoord buiten beschouwing worden gelaten, 24 procent van het mkb denkt dat zij met de richtlijn te maken gaan krijgen. Dit valt binnen de bandbreedte van EFRAG en komt in Nederland neer op ongeveer 103.000 mkb'ers. Aangezien over een periode van drie jaar steeds meer bedrijven direct onder de richtlijn komen te vallen is het denkbaar dat het aantal mkb'ers dat te maken krijgt met de CSRD uiteindelijk nog hoger uitvalt.

Ondernemers die op de hoogte zijn zien zowel kansen als problemen

Ondernemers die denken dat zij in de toekomst te maken krijgen met de CSRD, zijn verdeeld over de mate waarin de richtlijn een probleem of een kans biedt. Kansen worden voornamelijk gezien in de financiële en zakelijke dienstverlening, waar veel organisaties zoekende zijn naar hun rol aangaande de nieuwe duurzaamheidsrichtlijn. In de handel, logistiek en horeca zien de ondervraagden de richtlijn vaker als probleem. Bedrijven in de industrie en bouw zien zowel kansen als problemen opdoemen.

Dit steekt af tegen de resultaten uit de groep die denkt dat de richtlijn hun bedrijf niet gaat raken. Deze groep, die in veel gevallen ook nog nooit heeft gehoord van de CSRD, ziet de richtlijn (na toelichting) voornamelijk als probleem. Opvallend is het chagrijn onder een groot deel van de respondenten, die de richtlijn ervaren als de zoveelste verplichting voor ondernemers.

Ziet u de CSRD-richtlijn en rapporteren over de impact op mens en milieu vooral als probleem of als kans?*

* Alleen bedrijven die denken te maken te gaan krijgen met de CSRD en clusters van sectoren met minimaal twintig bedrijven

Bron: I&O Research, bewerking ABN AMRO

Respondenten die de CSRD-richtlijn vooral als kans zien, doen dat vanwege de mogelijkheid om aan de buitenwereld te laten zien hoe onderscheidend ze zijn. Met name in de industrie wordt dit gezien als positief aspect. Respondenten voelen minder voor de CSRD als tool om zelf meer inzicht te krijgen in duurzaamheidsprestaties. Respondenten die eerder denken aan problemen door de richtlijn, zijn met name bang voor de extra regeldruk die het meebrengt.

Inzicht in uitstoot broeikasgassen en materiaalgebruik gevraagd

De CSRD beslaat veel verschillende onderwerpen van duurzaamheid, zoals die zijn ondergebracht binnen de term ESG: Environment, Social en Governance. Sommige onderwerpen zijn slechts relevant voor een beperkte groep bedrijven, terwijl andere onderwerpen een grote groep bedrijven aangaan. Uit de enquête blijkt dat verslaglegging over broeikasgassen, energie-efficiëntie, materiaalgebruik en circulaire bedrijfsvoering relevant worden geacht door een groot deel van de bedrijven. Bedrijven die deze 'environment'-aspecten belangrijk achten zijn over het algemeen naar eigen zeggen al behoorlijk goed in staat om hierover te rapporteren. Een kwart tot een derde van de bedrijven geeft aan slecht in staat te zijn om hierover informatie te verstrekken.

Onder de noemer 'social' worden vooral de onderwerpen gelijke behandeling en kansen en arbeidsomstandigheden relevant geacht. Bedrijven zijn naar eigen zeggen goed tot zeer goed in staat om hierover te rapporteren. Ook op 'governance'-aspecten verwachten bedrijven over het algemeen weinig uitdagingen ten aanzien van verslaglegging.

Meeste bedrijven leunen op eigen datasystemen

De veelvoud aan verschillende indicatoren die onder de nieuwe richtlijn moeten worden opgeleverd zorgt ervoor dat bedrijven ook veel verschillende bronnen moeten aanboren. De meerderheid van de respondenten die denken dat zij te maken gaan krijgen met de richtlijn geeft aan de benodigde informatie te gaan halen uit de eigen interne databronnen (56 procent). Meer dan een derde gebruikt (ook) externe databronnen uit de sector en 18 procent gaat naar eigen zeggen een gespecialiseerd bedrijf of externe consultant inhuren voor de klus. Volgens diverse grote bedrijven waarmee is gesproken is het benutten van de eigen datasystemen niet voldoende om een volledige rapportage op de gevraagde onderdelen te kunnen geven. Uiteindelijk zullen kleinere bedrijven in toenemende mate 'lastig worden gevallen' om informatie te geven waar de rapportageplichtige bedrijven zelf niet over beschikken.

De wijze waarop informatie wordt ingewonnen heeft invloed op de aan de CSRD gerelateerde kosten. Het is voor een derde van de respondenten nog niet duidelijk hoeveel de uitvragen in het kader van de CSRD-richtlijn jaarlijks gaan kosten. De ondernemers die wel een inschatting durven maken denken het vaakst dat de uitvraag hen 2.500 euro tot 5.000 euro per jaar gaat kosten, al is de spreiding van de ingeschatte kosten groot. Deze inschatting is hoger dan de kosteninschatting die de EFRAG maakte voor een gemiddelde mkb'er: 2.000 euro per jaar na een invoeringsperiode met 1.300 euro per jaar. Volgens de EFRAG worden de kosten voornamelijk gemaakt voor het inwinnen van juridisch advies en het vertalen van data naar de gevraagde indicatoren. Grote bedrijven schatten logischerwijs dat hun informatie-uitvragen meer kosten met zich meebrengen dan kleinere bedrijven.

Gevraagd naar de behoeften om makkelijker te kunnen voldoen aan de informatie-uitvragen in het kader van de CSRD, antwoorden de meeste bedrijven die denken dat zij te maken krijgen met de richtlijn dat zij meer kennis nodig hebben over de richtlijn (56 procent). Iets minder dan de helft van de bedrijven heeft een betere afstemming en samenwerking met afnemers en leveranciers nodig. Ook de afstemming en samenwerking met bedrijven met dezelfde activiteiten wordt relatief vaak genoemd (35 procent). Ten slotte wil 31 procent van de respondenten meer hulp vanuit de overheid. Ondernemers roepen om vereenvoudiging en duidelijkheid. De overheid heeft volgens hen vooral een rol in het opstellen van duidelijke kaders en richtlijnen en informatievoorziening over de nut en noodzaak van de richtlijn.

Economie in 2024 uitdagend

De aanloop naar invoering van de CSRD-richtlijn vindt plaats tegen een achtergrond van een economie die matig groeit. Diverse sectoren noteren in 2023 een krimp. Leisure vormt een uitzondering; de sector is na de coronapandemie uit een dal omhoog geklommen. Voor 2024 zijn de vooruitzichten gunstiger, met uitzondering van de sector Bouw waar krimp plaatsvindt en Leisure waar de groei iets afneemt. Voor 2025 lopen de verwachtingen per sector uiteen. Voor de sector Agri en Food wordt krimp verwacht en de groei binnen de sector Healthcare neemt af, terwijl dit voor Leisure bovendien opnieuw het geval zal zijn. Aan de

andere kant groeit dan de economische activiteit in de sector Industrie en kruipt de Bouw voorzichtig uit een dal. Een dalende rente zorgt er ook weer voor dat vastgoedwaarden in 2025 groeien.

Volumeprognoses (% j-o-j)	2022	2023	2024	2025
Agri	-2	-1,5	0,5	-3
Bouw	2	-1	-2,5	0,5
Food	-1	-1	1	-1
Healthcare	3	2	3	1,5
Industrie	9	-8,5	1	7,5
Leisure	40	5	3	1,5
Retail	0	-1	0,5	1
TMT	4	2	4	4
Transport & Logistiek	0,5	-2,5	1	2
Zakelijke dienstverlening	9	0	0,5	1
Vastgoed*	6	-10	-3,5	2

* Prognose betreft waarden commercieel vastgoed

Nederlandse economie herstelt licht in 2024

Aggie van Huisseling, Macro-econoom Economisch Bureau aggie.van.huiseling@nl.abnamro.com

Jan-Paul van de Kerke, Macro-econoom Economische Bureau jan-paul.van.de.kerke@nl.abnamro.com

Gedurende 2024 kruipt de Nederlandse economie voorzichtig uit het dal. Doordat de inflatie ook in de eurozone daalt, kan de Europese Centrale Bank (ECB) de voet langzaam van de rempedaal halen en zal de rente vanaf juni 2024 in stapjes verlaagd worden. Daardoor kan ook de eurozone na stagnatie wat herstellen. De buitenlandse vraag naar Nederlandse goederen en diensten neemt, na een afname dit jaar, komend jaar langzaam toe. De doorwerking van monetair beleid blijft voor economische tegenwind zorgen: ook na de eerste beleidsstappen omlaag is het monetair beleid nog altijd verkrappend.

De vooruitzichten voor de particuliere consumptie zijn gematigd positief omdat de koopkracht van huishoudens verbetert. Na twee jaar van koopkracht verlies neemt de koopkracht volgens het Centraal Planbureau (CPB) in 2024 weer toe. Hoewel het sentiment zwak is, blijft de loongroei komend jaar hoog en loopt de werkloosheid slechts beperkt op. Aangezien de inflatie verder afzwakt van 4,1 procent in 2023 naar 3,1 procent in 2024, zullen inkomens in reële termen stijgen. Ook het overheidsbeleid helpt mee met onder meer maatregelen die specifiek de lagere inkomens ondersteunen. We verwachten dat de consumptie gedurende 2024 licht aantrekt.

De drie kwartalen van economische krimp in 2023 krijgen voorlopig nog geen vat op de arbeidsmarkt. In oktober nam de werkloosheid zelfs weer wat af tot 3,6 procent van de beroepsbevolking (361.000

mensen). In de marge koelt de arbeidsvraag af. Werkgevers denken minder extra mensen nodig te hebben. Ook zien we de afgelopen twee kwartalen een kleine daling van het aantal nieuwe vacatures. Tegelijk zien we signalen van 'labour hoarding'; werkgevers houden personeelsleden vast in plaats van ze te laten gaan omdat de vraag mogelijk snel weer aantrekt. De arbeidsmarkt zal naar verwachting structureel krap blijven, onder andere door de vergrijzing. Voor volgend jaar verwachten wij een beperkte oploop van de werkloosheid van gemiddeld 3,6 procent van de beroepsbevolking dit jaar naar 4,1 procent in 2024. Ondanks een iets lagere arbeidsvraag blijft een tekort aan personeel echter de belangrijkste belemmering van ondernemers.

Gedurende 2024 kruipt de economie uit het dal en zien we licht herstel. Wij verwachten dat de groei van het bruto binnenlands product (bbp) in 2023 uitkomt op 0,2 procent, in 2024 op 0,6 procent en in 2025 op 1,1 procent. Meer informatie is hier te vinden in onze rapportage [Nederlandse economie in zicht](#).

Verbeterde koopkracht positief nieuws voor retail

De lagere koopkracht dit jaar heeft invloed gehad op de vraag naar producten, zoals kleding, meubels en voedingsmiddelen. De detailhandelvolumes daalden het afgelopen jaar fors. In het verlengde van de supermarkten zagen ook de levensmiddelenfabrikanten hun volumes teruglopen. De voedingsmiddelenproductie daalde met 1 procent.

Voor volgend jaar verwacht ABN AMRO een koopkrachtgroei van 1,8 procent. Deze koopkrachtgroei heeft een positief effect op de detailhandelsverkoop in 2024. Met name supermarkten en drogisterijen zullen hiervan profiteren. Dit werkt verder door in de keten, waardoor ook de productie van de levensmiddelenindustrie wat hoger zal liggen.

Hogere rente blijft bedrijfsactiviteit in bouw en industrie drukken

De hogere rente beperkt de investeringen van bedrijven en drukt in sommige gevallen op de winstgevendheid. Bouwbedrijven en fabrikanten zien hun orders teruglopen als gevolg van lagere investeringen. Deze lagere bedrijfsactiviteit was voor de industrie met name dit jaar voelbaar, terwijl voor de bouw volgend jaar een sterkere daling wordt verwacht. In sommige gevallen komt de rentestijging samen met volume- en prijsdruk. In dat geval kunnen bedrijven het moeilijk krijgen. Op sommige plekken is dit terug te zien in de vastgoedsector, waar voornamelijk vooral internationale bedrijven in problemen komen op het moment dat ze zich moeten herfinancieren. Ook voor melkveehouders geldt dit. De melkprijs lag dit jaar lager dan vorig jaar, terwijl de rentelasten juist toenemen.

Arbeidstekorten voelbaar in horeca, zorg en schoonmaak

Het structurele tekort aan arbeid is voelbaar in vrijwel iedere sector. Circa 40 procent van de ondernemers geeft aan het tekort aan arbeidskrachten als belemmering in de bedrijfsvoering te ervaren. Van alle sectoren hebben zorginstellingen, horecaondernemers en dienstverlenende bedrijven volgens de Conjuncturenquête van het CBS het meeste last van personeelstekorten. Zo zijn schoonmakers, hoveniers en horecamedewerkers schaars. Deze schaarste drukt op de omzet, het welzijn van personeel of het serviceniveau dat bedrijven kunnen bieden. Zo worden in de zorg in sommige gevallen minder uren thuiszorg geleverd of wordt de capaciteit van bedden niet volledig benut. In de dienstverlening nemen

sommige bedrijven beperkt klussen aan en in de horeca zijn ondernemers genoodzaakt om minder dagen open te gaan.

Agrarisch

Nadia Menkveld, Sectoreconoom Agrifood nadia.menkveld@nl.abnamro.com

De agrarische sector heeft in 2023 een relatief goed jaar achter de rug. De bedrijfsresultaten voor varkenshouders, pluimveehouders, glasgroentetelers en akkerbouwers liggen op een hoog niveau. De goede bedrijfsresultaten zijn het gevolg van de hogere afzetprijzen en lagere kosten. Zo zijn de prijzen voor aardappelen, varkensvlees- en glasgroente gestegen. De belangrijkste oorzaak van deze prijsstijging is een daling van het aanbod.

De afname van het aanbod heeft verschillende oorzaken. Weersomstandigheden, uitkoopregelingen, vogelgriep, hoge energieprijzen en verduurzamingsinitiatieven drukten dit jaar op de land- en tuinbouwproductie. Deze factoren hebben tegelijkertijd geleid tot hogere prijzen voor agrarische producten. Door het kantelen van de zuivelmarkt is de melkprijs dit jaar wel gedaald. Het beeld voor deze subsector is daardoor minder positief. Een andere subsector die kampt met negatievere resultaten is de visserij. Hoewel de visprijzen toenamen, zijn de kosten harder gestegen. De hoge brandstof- en onderhoudskosten drukken sterk op de resultaten van deze ondernemers, waardoor een groot deel daardoor ook verlies lijdt.

Lagere output landbouwsector

Voor volgend jaar verwacht ABN AMRO dat de volumes in de landbouw toe zullen nemen. Toch zal de output van de sector lager blijven liggen dan in de jaren daarvoor. De uitkoopregelingen hebben gezorgd voor stoppers die niet meer terugkomen, ook de glastuinbouwbedrijven die als gevolg van de hoge energieprijzen zijn gestopt zullen niet meer terugkomen. Daarnaast beïnvloeden duurzaamheids- en dierenwelzijn initiatieven de agrarische productie in Nederland en West-Europa. Zo zorgt de verschuiving naar Beter Leven 1 ster kip voor een krimp van de pluimveestapel.

Per eind november hebben 974 veehouders zich ingeschreven voor de Landelijke Beëindigingsregeling Veehouderijlocaties (LBV en LBVplus). Deze regelingen zijn in het leven geroepen om de stikstofneerslag op stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden terug te dringen. Het is nog onduidelijk hoeveel bedrijven daadwerkelijk gebruik gaan maken van de regeling. De effecten van de regeling op de veestapel zullen pas na 2024 zichtbaar worden.

Verduurzaming belangrijker

Vanwege de hoge prijzen is het sentiment in veel subsectoren momenteel relatief positief, op de middellange termijn echter voeren onzekerheid en zorgen over de landbouwtransitie de boventoon. Het langetermijnperspectief is van belang om keuzes in de bedrijfsvoering te kunnen maken. De verkiezingen zijn geweest, maar veel blijft nog onzeker. Zeker is dat verduurzaming de komende jaren een belangrijk thema zal blijven. Om ons voedselsysteem te verduurzamen en daarmee de druk op klimaat en biodiversiteit te verminderen moet er namelijk veel gebeuren.

Voor boeren en tuinders is het belangrijk dat de verduurzamingsmaatregelen die worden getroffen ook een goed verdienmodel bewerkstelligen. Zij moeten immers de extra kosten voor verduurzaming kunnen betalen. Dit kan door bijvoorbeeld een meerprijs voor duurzame producten te krijgen of door extra inkomsten uit zogeheten groene en blauwe diensten.

De CSRD-regelgeving zal op weinig bedrijven in de land- en tuinbouw direct van toepassing zijn. De meeste agrarische bedrijven voldoen immers niet aan de criteria die de CSRD verplicht maakt. Wel is de kans groot dat agrarische bedrijven te maken krijgen met de rapportageplicht van andere bedrijven in de keten. Van veevoerb企业ven helemaal aan het begin van de keten tot aan grote levensmiddelenfabrikanten en supermarktbedrijven aan het einde van de keten. Deze bedrijven zullen uiteindelijk ook bij boeren en tuinders terecht komen voor het rapporten van hun impact op het gebied van mens en milieu. Hierbij valt te denken aan de CO₂-uitstoot per geproduceerd product, de voorzieningen en huisvesting van personeel en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen.

Voor de agrarische keten kan de rapportageplicht kansen bieden. Aan de hand van de CSRD kan nu in de keten veel beter en zichtbaarder gestuurd worden op klimaat-, dier- en mensvriendelijkere concepten en producten. Keteninformatie en keurmerken als On the Way to Planet Proof, Beter Leven en Biologisch zullen belangrijker worden. De bedrijven die aantoonbaar duurzamer, diervriendelijker en socialer produceren kunnen zo een concurrentievoordeel ontwikkelen.

Bouw

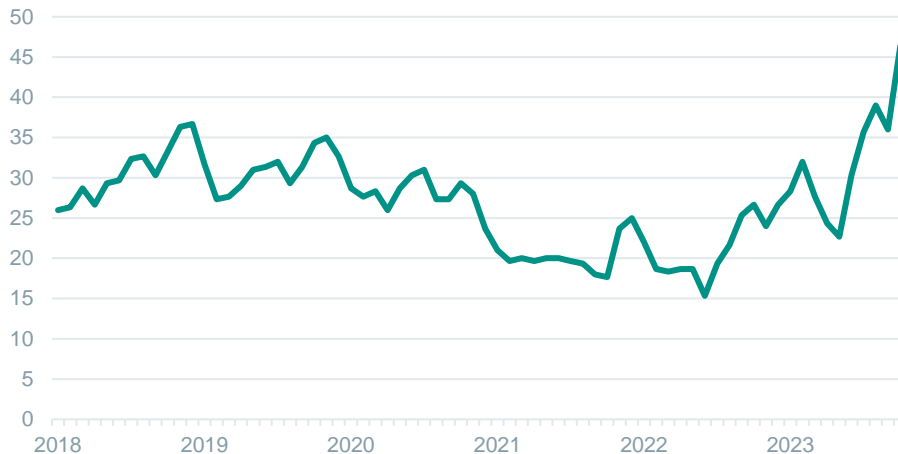
Paul Bisschop, Sectoreconoom Bouw & Vastgoed paul.bisschop@nl.abnamro.com

Door afnemende vraag naar nieuwbouw van woningen en bedrijfsgebouwen zakt de bouwproductie in 2023 naar verwachting met 1 procent en in 2024 met 2,5 procent. In de loop van 2025 trekt de bouw weer aan, resulterend in een groei van 0,5 procent. De verschillen binnen de bouw tussen subsectoren zijn groot, zo licht de recent verschenen [sectorprognose Bouw](#) toe.

Afname nieuwbouw eist slachtoffers

De moeilijke omstandigheden om tot nieuwbouw te komen zorgen ervoor dat meer bouwbedrijven in problemen zijn gekomen. Het aantal faillissementen is sinds de tweede helft van 2022, met een onderbreking aan het begin van 2023, opgelopen. Een afkoelende vraag door de hogere rente, een gebrek aan bouwlocaties, stroeve vergunningverlening en hoge bouwkosten raken met name bedrijven die gericht zijn op nieuwbouw van woningen en bedrijfsgebouwen. In 2023 gingen tot november 60 architectenbureaus kopje onder, in vergelijking met 31 in dezelfde periode in 2022 (+94 procent). Ook in de bouwmaterialenindustrie (24 bedrijven om 6 bedrijven; +300 procent) en de bouwnijverheid (266 bedrijven om 166 bedrijven; +60 procent) zelf steeg het aantal faillissementen in 2023 tot november.

Aantal faillissementen bouw opgelopen 3-maands voortschrijdend gemiddelde

Bron: CBS

CO₂-emissies en circulariteit hebben topprioriteit

Afgaande op de enquête van I&O Research zijn mkb'ers in de bouw nog zeer matig op de hoogte van duurzaamheidsverslaglegging. De grote bouwbedrijven zijn er echter al jaren mee bezig en bereiden zich intensief voor op de CSRD-verplichtingen. Enkele bouwbedrijven namen in het jaarverslag over 2022 al uitgebreide passages op waarin ze over de impact op mens en milieu rapporteerden. De projectenorganisatie is een extra uitdaging voor de bouw bij het rapporteren over duurzaamheid. Het optellen van uitkomsten op projectniveau en de doorvertaling naar één getal is een extra complexiteit ten opzichte van veel andere type bedrijven.

Ten aanzien van de CO₂-uitstoot lijken de grote bedrijven goed grip te hebben op de zogeheten scope 1- en scope 2-uitstoot (uitstoot veroorzaakt door eigen activiteiten en door opwekking van ingekochte energie). Ze proberen deze te verlagen door onder andere het eigen wagenpark te elektrificeren. Ook investeren bouwbedrijven in elektrificatie van het bouw materieel of wordt diesel ingeruild voor duurzaam geproduceerde hernieuwbare diesel (HVO).

De scope 3-emissies op andere plekken in de keten blijken moeilijker te meten en te sturen. De belangrijkste bron is de uitstoot die vrijkomt bij de productie van bouwmaterialen en het transport hiervan naar de projectlocatie. In de bouw helpt het dat er een kader bestaat waarin per product in levenscyclusanalyses duurzaamheidskenmerken vastgelegd zijn. Diverse grote bouwbedrijven rapporteren over de hoeveelheid ingekochte materialen, zoals beton, staal en asfalt en de uitstoot die daar naar schatting mee gepaard gaat. Bedrijven proberen bij inkoop van materialen de milieu-impact zoveel mogelijk te beperken. Voor het materiaal dat ingekocht wordt, wordt gestreefd naar een hoge mate van circulariteit. Bedrijven rapporteren bijvoorbeeld op het aandeel circulair asfalt en beton. Het gebruik van een materialenpaspoort, dat informatie bevat over de mogelijkheden om materialen opnieuw te gebruiken, wordt daarbij gezien als een goed hulpmiddel.

Andere onderwerpen die in de jaarverslagen voorkomen zijn de activiteiten ten aanzien van klimaatadaptatie en impact op biodiversiteit. Op beide onderdelen is de verslaglegging nog weinig concreet en er wordt gewerkt aan eenduidige definities voor het meetbaar maken van de prestaties. Met name voor biodiversiteit is dit volgens de bedrijven ingewikkeld.

Rapportage op sociale aspecten en mensenrechten is in de bouw in de eerste plaats gericht op veiligheid. Een uitdaging is het gesprek aangaan met onderaannemers over arbeidsomstandigheden. Via gedragscodes proberen de grote bouwbedrijven naleving van bijvoorbeeld mensenrechten verderop in de keten te waarborgen. Daarnaast is er extra aandacht bij het inkoopbeleid van de grote bouwbedrijven die in de regel als hoofdaannemer optreden.

Opgaven in bouw blijven groot

De bouw heeft een sleutelrol in een aantal grote maatschappelijke opgaven, zoals de energietransitie, het klimaatadaptief maken van Nederland en de vervanging van infrawerken die aan het einde van hun levensduur zijn. De verwachting is daarom dat de dip in 2024 niet lang aanhoudt, omdat de achterstand in de opgaven snel oploopt. Aandachtspunten zijn de beschikbaarheid van nieuwbouwlocaties, het structurele tekort aan arbeidskrachten en het gebrek aan uitvoeringskracht bij vergunningverlening. Zeker met de nieuwe Omgevingswet die per 1 januari 2024 van kracht wordt, komt op dit laatste nog meer druk te liggen.

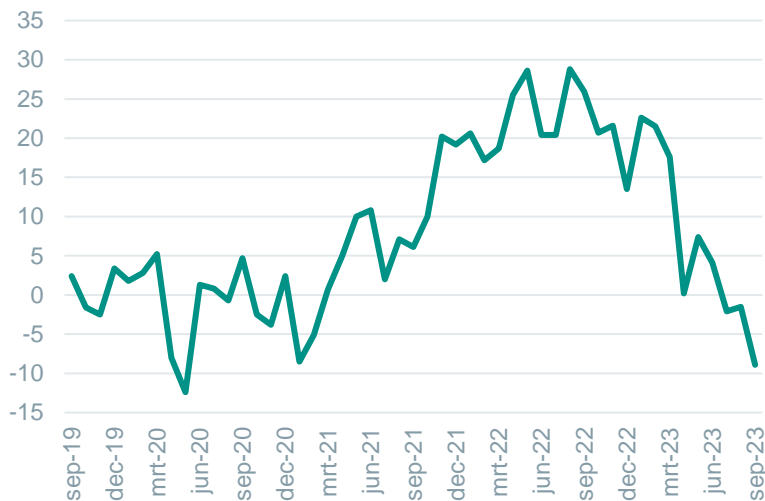
Food

Nadia Menkveld, Sectoreconoom Agrifood Nadia.menkveld@nl.abnamro.com

Door de lagere koopkracht en de hoge supermarktprijzen staan de volumes in de levensmiddelenindustrie onder druk. ABN AMRO schat dat dit jaar zo'n een procent minder levensmiddelen geproduceerd is. De lagere productievolumes zijn met name het gevolg van een daling van de supermarktverkoop dit jaar. Ondanks deze volumedaling, nam de omzet van de levensmiddelenproducenten dit jaar wel toe. De afzetprijzen liggen namelijk nog op een zeer hoog niveau. Na de zomer is wel het kantelpunt bereikt. De afzetprijzen stijgen nauwelijks nog en de lagere volumes hebben daardoor een negatieve invloed op de omzet.

Omzetzaling na de zomer

j.o.j. ontwikkeling (%)

Bron: CBS

Volgend jaar licht herstel

De volumes in de levensmiddelenindustrie staan onder druk doordat de koopkracht van consumenten is afgenomen. Dit is niet alleen het geval in Nederland, maar ook in belangrijke afzetmarkten zoals Duitsland, België en het Verenigd Koninkrijk. Voor 2024 verwacht ABN AMRO een gedeeltelijk herstel van de koopkracht. Mede daardoor nemen de supermarktvolumes toe. Dit is positief voor de vraag naar voeding, zodat ook de productie licht zal stijgen.

De volumestijging zal wel afhankelijk zijn van het soort product. Sommige levensmiddelen staan blijvend onder druk, terwijl anderen juist het tij mee hebben. Zo is de productie van vlees het afgelopen jaar flink afgenomen. Het aantal kilogram geslacht gewicht neemt dit jaar naar schatting met 9 procent af. Belangrijkste reden voor deze afname is een krimpende veestapel. De veestapel zal in Nederland naar verwachting in de toekomst verder krimpen als gevolg van de uitkoopregelingen. In 2024 zal dit echter nog niet of nauwelijks merkbaar zijn.

De zuivelverwerkers hebben een lastig jaar achter de rug. De vraag naar zuivel is flink afgenomen dit jaar als gevolg van de hoge prijzen. Nu de melkprijzen weer dalen, neemt ook de supermarktprijs van zuivel af. Sommige zuivelaars zaten dit jaar nog met voorraden duurdere producten, waardoor ook de winst onder druk kwam te staan. Voor volgend jaar wordt een hogere vraag naar zuivel verwacht als gevolg van het economisch herstel in Nederland en andere belangrijke afzetlanden. De aanvoer van melk zal de komende jaren onder druk staan door uitkoop van melkveehouders.

De vraag naar groente en fruit houdt redelijk stand. Wel vindt hier een lichte verschuiving plaats naar vriesvers. Diepvries groente en fruit zijn flink in volumes gestegen. Belangrijkste reden hiervoor zijn de lagere prijzen. Voor groente- en fruitbedrijven geldt dat met name de aanvoer een uitdaging is. Door

klimateverandering komt druk op de productie van groente en fruit te staan. Leveringszekerheid wordt steeds belangrijker in de relatie tussen producent en supermarkt.

In gesprek met de keten over verduurzaming

Veel bedrijven in de levensmiddelenindustrie zullen te maken krijgen met de CSRD, zowel direct als indirect. De sector is topzwaar vanwege het relatief grote aantal grotere bedrijven. Hierdoor zullen ook relatief veel bedrijven in de sector aan deze rapportageplicht moeten voldoen. De bedrijven die het niet direct aangaat, zullen er indirect mee te maken krijgen. Zij leveren aan andere grote levensmiddelenfabrikanten en retailers in binnen- of buitenland die de verplichting wel hebben. Deze bedrijven moeten rapporteren over hun impact op mens-, milieu en dier. Om dit goed te kunnen doen zal er informatie opgevraagd worden bij de leveranciers. Zo werkt de rapportageverplichting door in de hele food- en agriketen. Handel en verwerkers die hun data over bijvoorbeeld CO₂-uitstoot, dierenwelzijnstandaarden en werkomstandigheden van personeel op orde hebben, zullen wat makkelijker aan deze vraag kunnen voldoen.

In eerste instantie zullen leveranciers, afnemers en andere stakeholders met elkaar in gesprek gaan voor een goede materialiteitsbeoordeling. Hierin zullen bedrijven moeten bepalen welke onderwerpen materieel zijn en waar ze over moeten rapporteren. Voor levensmiddelenbedrijven kan dit een kans zijn om ook op deze manier het strategische gesprek aan te gaan met supermarkten. Met name als deze bedrijven de rapportages kunnen omzetten in meetbare ambities om duurzamer te produceren.

Healthcare

David Bolscher, Sectoreconoom Healthcare ABN AMRO david.bolscher@nl.abnamro.com

De vraag naar zorg blijft stijgen. De Nederlandse bevolking groeit en mensen kunnen langer leven dankzij welvaart, wetenschap en technologische vooruitgang. Daarom geven we steeds meer uit aan zorg. Volgend jaar stijgen de collectieve zorguitgaven met 11 procent en komen ze voor het eerst boven de 100 miljard euro uit.

Met dit geld kunnen zorgaanbieders meer zorg verlenen en de gestegen inkooprijzen en lonen betalen. Daarnaast wordt een deel van de hogere uitgaven ingezet als transformatiemiddelen om het zorgstelsel efficiënter te maken. Gecorrigeerd voor de prijsstijging groeit de zorgsector volgend jaar naar verwachting met 3 procent. Een tekort aan personeel blijft door vergrijzing de grootste uitdaging om groei te realiseren. Steeds meer personeel gaat met pensioen en ouderen hebben meer zorg nodig.

Loonstijging in strijd tegen personeelstekort

De zorgsector kan volgend jaar weer meer zorg verlenen omdat de personeelskrapte iets minder nijpend is. Hoewel het aantal openstaande vacatures in de zorgsector al een jaar op hoog niveau staat, ligt het ziekteverzuim in 2023 ongeveer 0,5 procentpunt lager. De verwachting is dat het ziekteverzuim komend jaar verder afneemt.

Het langdurig ziekteverzuim blijft wel stijgen als gevolg van de hoge werkdruk. Zorgaanbieders moeten meer personeel aantrekken om het bestaande personeel te ontlasten. Daarom voeren ze dit en volgend jaar forse loonsverhogingen door. Omdat de lonen meer verhoogd worden dan in de marktsector verwachten we dat de zorg meer personeel kan behouden en aantrekken. Door de loonstijging kunnen echter op korte termijn ook meer zorgaanbieders verlieslatend worden. De zorg kent doorgaans al krappe marges en de tarieven die zorgaanbieders ontvangen stijgen niet volledig mee met de kosten.

Zorginstellingen gaan verduurzamen

Ondanks de personele problemen gaat de zorg komende jaren ook verduurzamen. Een groot deel van de zorgsector valt vooralsnog niet onder de CSRD-richtlijn omdat stichtingen zijn uitgesloten. Grote private klinieken vallen al wel onder de CSRD. Ook grote leveranciers van de zorgsector, zowel producenten als groothandels, krijgen al te maken met de richtlijn. De overheid bepaalt waarschijnlijk volgend jaar of grote stichtingen in de zorg uiteindelijk ook aan de rapportageverplichting moeten voldoen.

Een aantal zorgaanbieders, met name ziekenhuizen, rapporteren al op duurzaamheid en willen al vrijwillig voldoen aan de CSRD-richtlijn. Zij willen verduurzamen omdat de zorgsector wel 7 procent van de CO₂-uitstoot van Nederland voor haar rekening neemt en één op de zes werkenden in de zorg werkt. De uitstoot is voornamelijk toe te schrijven aan het verwarmen van gebouwen, reisbewegingen en productie van geneesmiddelen. Daarnaast werken zorginstellingen vaak met wegwerphulpmiddelen waardoor de sector veel afval produceert. Door deze informatie te verzamelen in het jaarverslag zijn zorginstellingen, banken en zorgverzekeraars beter in staat om duurzame keuzes te maken.

Voorkomen is beter dan genezen

De zorgsector gaat komende jaren veranderen om de stijgende zorgvraag aan te kunnen. Vorig jaar hebben zorgbranches en de overheid het Integraal Zorgakkoord ondertekend waarin afspraken gemaakt zijn over de veranderingen. Het akkoord moet voornamelijk de samenwerking tussen de verschillende branches stimuleren, waarvoor de overheid extra geld beschikbaar stelt. Daarnaast is een gezondere levensstijl een van de speerpunten om zorggebruik te voorkomen. De eerstelijnszorg, waaronder huisartsen, apothekers en fysiotherapeuten, wordt gezien als aanjager van gezondheid en moeten complexe zorgvragen afvangen. Het doel is om de doorstroming naar de duurdere ziekenhuizen te verminderen. Hiermee wordt de druk op de al krap bemande eerstelijnszorg nog groter.

Industrie

Albert Jan Swart, Sectoreconoom Industrie, Transport & Logistiek - 0641449681

albert.jan.swart@nl.abnamro.com

De Nederlandse industrie staat behoorlijk onder druk. In 2023 daalt de industriële productie met naar schatting 8,5 procent. Voor 2024 verwacht ABN AMRO een voorzichtig herstel, met 1 procent groei. In 2025 kan de industrie meer vaart maken en 7,5 procent groeien.

Aantal faillissementen genormaliseerd

Het aantal faillissementen in de industrie was tijdens de coronapandemie zeer laag doordat veel industriële bedrijven gebruik maakten van de mogelijkheid van belastinguitstel. Sinds het voorjaar van 2022 is de industriële productie afgenomen als gevolg van de tragere groei van de economie, de hoge inflatie en de hoge rente. Deze factoren leidden er samen met gestegen energie- en loonkosten toe dat het aantal faillissementen in de industrie al steeg naar 61 in het vierde kwartaal van 2022. Sindsdien bedraagt het aantal faillissementen in de sector zo'n 60 à 80 per kwartaal; getallen die voor de pandemie normaal waren. Het aantal faillissementen in de industrie is dus eind 2022 al genormaliseerd, waarmee de sector het op dit punt slechter doet dan de Nederlandse economie als geheel.

ASML in de hoofdrol rond CSRD

Intussen krijgt de sector te maken met de rapportageverplichtingen van de nieuwe CSRD-richtlijn. In de Nederlandse industrie zijn relatief veel middelgrote en kleine bedrijven actief. Deze mkb'ers vallen weliswaar zelf niet onder de CSRD-verplichtingen, maar krijgen hier via hun opdrachtgevers vaak wel mee te maken. Chipmachinefabrikant ASML is zelfs in 2022 al begonnen met het schatten van de CO₂-uitstoot van goederen en diensten in de toeleveringsketen. De volgende stap is dat toeleveranciers gegevens over de eigen emissies bij ASML moeten aanleveren. ASML wil niet alleen voldoen aan de CSRD-richtlijn, maar heeft ook de ambitie geformuleerd om in 2025 de CO₂-uitstoot te reduceren met 35 procent ten opzichte van 2019, en al in 2030 klimaatneutraal te zijn. De CO₂-emissies van toeleveranciers moeten daarom snel omlaag, hoewel de productie van ASML tegelijk snel groeit.

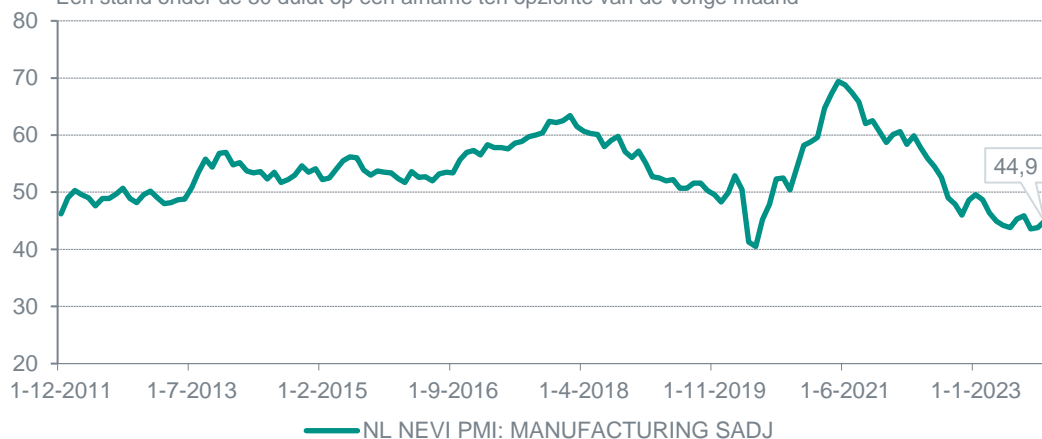
Ook zet ASML in op het reduceren van afval en het reviseren van defecte producten en onderdelen. ASML is een grote opdrachtgever voor vele tientallen Nederlandse toeleveranciers, die op hun beurt vaak ook weer materialen inkopen bij Nederlandse bedrijven. De invloed van ASML op de Nederlandse industrie is daardoor aanzienlijk. Ook in andere segmenten zijn grote opdrachtgevers actief, zoals in de voedingsmiddelenindustrie, die machines en verpakkingen inkoopt, de bouw, retail en de auto-industrie. Dit zijn vaak multinationals, die steeds meer gedetailleerde gegevens zullen opvragen over CO₂-uitstoot in de toeleveringsketen. De meeste industriële ondernemingen zullen daardoor wel de nodige gegevens moeten aanleveren en tegelijk de eigen uitstoot moeten verlagen om concurrerend te blijven, bijvoorbeeld door het energieverbruik en de hoeveelheid afval te beperken.

Geleidelijk herstel

Veel industriële ondernemingen beschikken nog over aanzienlijke orderportefeuilles, bijvoorbeeld in de machine-industrie. Onder andere uit de Nevi Inkoopmanagersindex blijkt dat deze portefeuilles sinds 2022 snel slinken. De industrie wordt belemmerd door de in historisch tempo opgevoerde rente, wat de financiering van industriële producten zoals halffabricaten en machines duurder maakt. Daarnaast leiden de hoge rente en hoge inflatie tot een tragere groei van de economie, wat eveneens de investeringen remt. Ook de recessie in Duitsland, de belangrijkste exportmarkt, leidt tot een daling van het aantal orders. Een tijdelijke factor die de productie drukt zijn de overtollige voorraden die tijdens de pandemie zijn opgebouwd. Naar verwachting kan de industrie vanaf 2024 herstellen, onder andere dankzij renteverlagingen en wat aantrekkende economische groei.

NEVI Inkoopmanagersindex wijst op verdere daling van industriële bedrijvigheid

Een stand onder de 50 duidt op een afname ten opzichte van de vorige maand

Bron: Refinitiv / NEVI / S&P Global

Leisure

Gerarda Westerhuis, Sectoreconoom Leisure & Retail, 06-2909 8887 gerarda.westerhuis@nl.abnamro.com

In tegentelling tot de financiële crisis van 2009 lijkt de consument ondanks de koopkrachtdaling in 2023 vrijwel niet te bezuinigen op horeca, reizen en andere uitjes. Volgend jaar voorzien we een verdere groei van de vrijetijdsector van 3 procent onder meer door een lichte stijging van de koopkracht. De krappe arbeidsmarkt geeft baanzekerheid en ook dat is positief voor de consumptie.

Daarnaast wordt de vrijetijdssector in 2024 gestuwd door verdere groei van het toerisme. Hoewel een flink deel van het internationaal toerisme dit jaar al is teruggekeerd zoals uit Duitsland en België, geldt dit nog niet voor reizigers uit Azië. We verwachten in 2024 verder herstel van deze markt. Deze ontwikkeling is gunstig voor de hotellerie en vrijetijdsbesteding als musea.

Grootste uitdaging, naast gestegen kosten van inkoop, personeel en energie en het terugbetalen van coronaschulden, is het personeelstekort waardoor ondernemers omzet kunnen mislopen. De oplopende prijzen in de sector kunnen ook roet in het eten gooien. De prijzen van vliegtickets, vakantieparken, restaurants en hotels zijn flink gestegen.

CSRD bij hotels: niet alleen een verplichting

Veel grote spelers in de vrijetijdssector zijn al bezig op het gebied van duurzaamheid. De oprichting van de Green Hotel Club is een mooi voorbeeld waar wordt ingezet op de verduurzaming van de hotelindustrie. Zo is de club samen met gemeente Amsterdam, stichting Samen Tegen Voedselverspilling en Koninklijke Horeca Nederland een initiatief gestart tegen voedselverspilling in hotels – zoals ontbijtbuffetten – waarbij de verspilling door middel van een tool meetbaar wordt gemaakt. Belangrijke bijkomstigheid is dat ondernemers hierdoor kritischer kijken naar hun eigen bedrijfsvoering en zo kunnen besparen op de inkoop.

De kleinere spelers zijn minder bekend met de CSRD. Toch doen ze er goed aan zich hierin te verdiepen. Zo kan door de ketenverplichting een klein, niet CSRD-plichtig hotel vragen krijgen van corporate klanten over hun duurzaamheidsbeleid. Op basis van de antwoorden kan besloten worden om wel of geen zaken te doen. Ook voor deze hotels is het dus belangrijk om op een transparante manier te rapporteren over de impact van het hotel op mens en milieu.

Hoewel de CSRD extra regeldruk met zich meebrengt en wellicht extra kosten om hieraan te voldoen, biedt de richtlijn ook kansen. Ondernemingen in de vrijetijdsector die proactief handelen kunnen hun imago versterken wat mogelijk resulteert in een concurrentievoordeel. Zo vergroot het de aantrekkelijkheid voor een groeiend aantal gasten. Uit een recent onderzoek van Booking.com blijkt namelijk dat ruim 36 procent van de Nederlandse reizigers op zoek is naar een duurzame accommodatie. Maar een duurzaamheidsimago kan ook belangrijk zijn bij het tegengaan van het relatief hoge personeelsverloop. Steeds meer jongeren willen – naast het ontvangen van een goed loon en het hebben van stevige arbeidsvoorwaarden – bij bedrijven werken waarmee ze hun normen en waarden delen en die een positieve bijdrage aan het algehele welzijn leveren.

Retail

Gerarda Westerhuis, Sectoreconoom Leisure & Retail, 06-2909 8887 gerarda.westerhuis@nl.abnamro.com

Ondanks een licht herstel van de koopkracht, wordt 2024 voor retailondernemers opnieuw een uitdagend jaar. ABN AMRO verwacht een kleine volumegroei van 0,5 procent voor de detailhandel, groothandel non-food en autohandel- en reparatie samen. Met name retail non-food heeft te maken met een afnemende vraag. Op de aanschaf van niet-essentiële goederen, zoals meubels, wordt tijdens afkoeling van de economie namelijk als eerste bezuinigd. Bovendien zijn veel grote uitgaven al tijdens de coronapandemie gedaan. Daarnaast maakt de consument andere keuzes. Ze geven relatief veel uit aan vrijetijdsbestedingen zoals horeca en reizen. Voor retail food is het beeld in 2024 tweeledig. De volumes in supermarkten zullen een klein plusje vertonen, terwijl deze in voedingsspecialzaken verder zullen krimpen. Naast een kwakkelende vraag, kampen de ondernemers met gestegen kosten van personeel, energie en huur.

Geen materiaaltekorten; wel onvoldoende personeel

Een lichtpuntje voor de retailers is dat de knelpunten en wereldwijde onevenwichtigheden in het aanbod van en de vraag naar goederen is afgenomen. De index van ABN AMRO, die deze knelpunten meet, wijst op een afname van de verstoringen sinds medio 2022. Hierdoor zijn de wereldwijde containerprijzen gedaald en de lange levertijden verleden tijd. Dit zien we onder andere terug in de afname van het aantal ondernemers in de retail dat tekorten in productiemiddelen en materialen ervaren, zoals wordt gemeten in de conjunctuurenquête van het CBS. Lange tijd was er sprake van een mismatch tussen problemen in het aanbod aan de ene kant, onder meer door de lockdowns in China, en een grote inhaalvraag aan de andere kant. De balans tussen aanbod en vraag is echter hersteld.

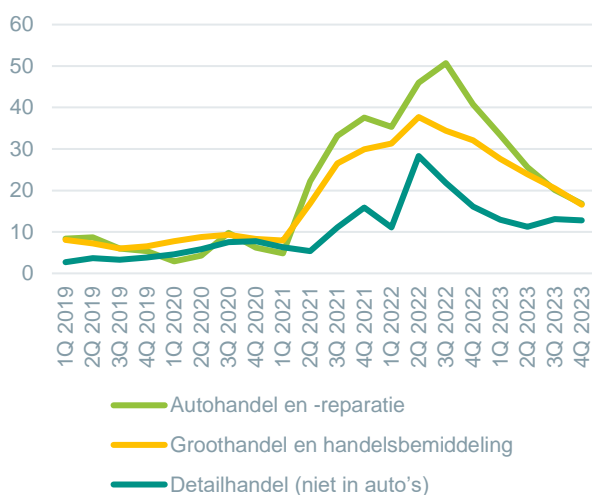
ABN AMRO Global Supply Bottlenecks Indicator Index, +6 = maximum bottlenecks

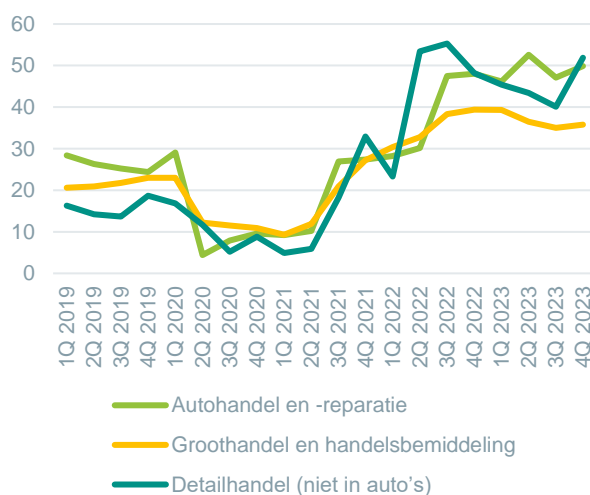
Een reden dat de balans is teruggekeerd is de genoemde daling van de vraag naar producten. Als gevolg worstelde afgelopen jaar een toenemend aantal retailers met te grote voorraden. Die hadden ze vooral uit onzekerheid over de betrouwbaarheid van hun toeleverketens eerder juist uitgebreid. Inmiddels hebben veel retailers de voorraden verder afgebouwd.

Hiertegenover staat dat de krapte op de arbeidsmarkt nog fors gevoeld wordt. Meer dan de helft van de detailhandelaren en ondernemers in de automotive zegt een tekort aan personeel als belemmering te ervaren. Recentelijk gaf Bristol aan hierdoor winkels vaker en langer dicht te laten dan normaal, waardoor het bedrijf omzet misloopt.

Tekort aan productiemiddelen en materiaal
(% ondernemers dat tekort als belemmering ervaart)

Tekort aan arbeidskrachten
(% ondernemers dat tekort als belemmering ervaart)

Bron: CBS

CSRD bij kledingbedrijven en supermarkten

Veel grote retailers hebben te maken met een lange waardeketen waarin mkb-bedrijven een belangrijke rol spelen. Voor de CSRD moeten deze grote retailers weten wat erin die keten op het gebied van mens en milieu gebeurt. Het komt bijvoorbeeld voor dat meer dan 80 procent van de CO₂-uitstoot van een retailer wordt veroorzaakt door andere spelers in de keten (de zogenaamde scope 3).

Bij supermarkten vindt bijvoorbeeld de grootste uitstoot van CO₂ plaats bij de vervaardigen van de producten die ze in de winkel verkopen. En hoe krijgen ze dan alle informatie die ze nodig hebben om hier zicht op te krijgen en verslag over te kunnen doen? Albert Heijn vraagt zijn leveranciers jaarlijks om hun 1, 2, en 3 scope-emissies te melden. Deze leveranciers, klein en groot, wordt gevraagd om data aan te leveren om zo de totale uitstoot binnen de hele keten te kunnen meten. Zo worden leveranciers die niet direct onder de CSRD vallen toch aangespoord hieraan te voldoen.

Naast rapportage over uitstoot van CO₂ moet ook inzicht worden gegeven in sociale factoren, zoals arbeidsomstandigheden. Zo moeten kledingbedrijven laten zien onder welke omstandigheden hun producten zijn geproduceerd, waar ook ter wereld.

Onderzoek doen naar de duurzaamheidsprestaties van de toeleveranciers verderop in de keten is complex. Maar zodra een retailer meer inzicht heeft, kan hij betere keuzes maken door bijvoorbeeld een andere leverancier te kiezen of andere materialen te gebruiken. Denkbaar is ook dat de retailer probeert af te dwingen dat het productieproces binnen de hele keten verduurzaamd wordt. Daarnaast kan meer inzicht in de mate van duurzaamheid een betere binding met de consument tot gevolg hebben. De consument roert zich steeds vaker en vraagt om duurzame producten en om transparantie over hoe de producten gemaakt zijn. Net als bij in de vrijetijdsector geldt bovendien dat met de huidige krappe arbeidsmarkt rapportage over duurzaamheidsprestaties de binding met het personeel kan versterken.

Technologie, Media en Telecom

Mario Bersem, Sectoreconoom TMT, 0653915862, mario.bersem@nl.abnamro.com

De sector Technologie, Media en Telecom is de groeiparel van de Nederlandse economie, maar voor 2023 heeft ABN AMRO de groeiverwachting naar beneden bijgesteld, naar twee procent. Het derde kwartaal viel tegen voor de sector; de teruglopende bedrijfsinvesteringen hebben vat gekregen op de IT-investeringen, een belangrijke aanjager van groei in de sector. Bedrijven sturen meer op de kosten efficiëntie van bestaande projecten en lijken minder enthousiast over nieuwe IT-projecten. Toch zijn de vooruitzichten voor de sector nog altijd rooskleurig, ABN AMRO verwacht vier procent groei in 2024, geholpen door verdergaande digitalisering, cloudmigratie, cybersecurity uitgaven en vernieuwing en uitbreiding van de digitale infrastructuur (glasvezel,5G).

Kunstmatige intelligentie, specifiek *generative artificial intelligence (AI)* modellen, is een belangrijke prioriteit voor bedrijven die veel toepassingen en verwachten omdat 'gen-AI' [een verschuiving betekent](#) van hoe mensen met machines omgaan. Het gezaghebbende onderzoeks- en adviesbureau Gartner voorspelt dat 80 procent van alle bedrijven de komende twee jaar gebruik zal maken van generatieve AI-modellen, waar dat

nu nog zo'n vijf procent is. Op de IT-budgetten hebben AI uitgaven vooralsnog een bescheiden positieve invloed.

CSRD legt vooral hoog energieverbruik bloot

Ook voor bedrijven in de TMT-sector zal de nieuwe wetgeving over transparante duurzaamheidsrapportage gevolgen hebben. ABN AMRO verwacht dat zo'n 150 bedrijven in de sector voldoen aan de criteria; zij zullen dus over het eerste volledige boekjaar na 1 januari 2024 verslag moeten doen over hun invloed op mens en milieu en over de doelstellingen die ze daaraan verbinden. Voor de vele bedrijven in de sector die leunen op IT zal 'groene IT' meer aandacht krijgen. Dit omvat niet alleen de energievoorziening en energie-efficiëntie van datacenters, maar bijvoorbeeld ook de wijze waarop software is geschreven; dit alles heeft effect op het uiteindelijke energiegebruik. Essentieel is daarnaast levensduurverlenging van IT-apparatuur, bijvoorbeeld via 'Product-as-a-Service'-modellen (PaaS) waarbij de leverancier eigenaar blijft en zorgdraagt voor het product gedurende de gehele levensduur, inclusief het hergebruik van materialen. Verantwoord gebruik van IT is ook relevant voor de steeds verder digitaliserende mediasector, bijvoorbeeld vanwege de grote afhankelijkheid van 'flitsveilingen' van advertentieruimte die een stevig beroep doen op de digitale infrastructuur. Het thema privacy zal eveneens een plek verdienen in de rapportages van mediabedrijven, gezien de hoeveelheid persoonsgegevens die op dagelijkse basis wordt uitgewisseld tussen online-uitgevers, adverteerders en technologiebedrijven die de digitale advertentieprocessen faciliteren. Ook telecombedrijven kunnen de CSRD-richtlijn gebruiken om hun ecologische voetafdruk te verminderen, bijvoorbeeld door hun energieverbruik te verminderen en door duurzame technologieën te gebruiken.

Mediasector laat wisselend beeld zien

De mediasector drijft voor een belangrijk deel op advertentie-inkomsten en inkomsten uit abonnementen. Nu de economie afkoelt, ondervindt de conjunctuurgevoelige mediasector daar de negatieve gevolgen van, omdat consumenten geneigd zijn te bezuinigen op hun abonnement en bedrijven hun advertentiebudgetten beknootten. Voor 2024 verwacht ABN AMRO dat de mediasector een bescheiden groei laat zien: de sector groeit naar verwachting met een procent in omvang. Media-uitgaven van de overheid groeien volgend jaar met 4,5 procent – gecorrigeerd voor inflatie – en verlenen de sector daarmee een stevige rugwind. Binnen de mediasector zijn grote verschillen zichtbaar. Zo groeien digitale advertentie-uitgaven in 2024 naar verwachting met acht procent als onderdeel van de voortdurende verschuiving van 'aandacht' naar online kanalen. Ook ontstaan nog steeds nieuwe advertentiekkanalen, zoals de spectaculaire 40 procent groei van 'retail-media' laat zien, de eigen kanalen van retailers die inmiddels een [lucratieve bijverdienste](#) vormen voor winkelketens.

Digitale infrastructuur wordt in hoog tempo vernieuwd

De kapitaalintensieve telecomsector ondergaat een hardware upgrade op alle vlakken. De digitale infrastructuur, bestaande uit glasvezelnetwerken, datacenters en telecomtorens, wordt in hoog tempo aangelegd, uitgebreid of gerenoveerd. De komende drie jaar worden naar verwachting nog meer dan drie miljoen huishoudens aangesloten op glasvezel.

Wat betreft 5G, de veel snellere opvolger van het huidige mobiele 4G-netwerk, zou 2024 wel eens een omslagpunt kunnen betekenen. Sinds 2020 is 5G mobiel internet al beschikbaar in Nederland, maar nog niet op volle snelheid omdat een deel van de benodigde frequenties nog gebruikt werd door een groot

satellietpark in Friesland voor veiligheidscommunicatie met de zeescheepvaart. Het satellietpark is nu verhuisd en de rijksoverheid stelt nieuwe frequenties beschikbaar via een veiling; in 2024 wordt de 3,5 gigahertz-frequentie geveild die veel snellere verbindingen mogelijk maakt. De frequentieruimte zal waarschijnlijk worden opgekocht door KPN, T-Mobile en Vodafone. Al met al groeit de telecomsector bescheiden, naar verwachting met een procent in 2024 maar met de komst van snellere verbindingen liggen nieuwe toepassingen en snellere dienstverlening in het verschiet die de basis vormen voor toekomstige groei in de hele TMT-sector.

Transport & Logistiek

Albert Jan Swart, Sectoreconoom Industrie, Transport & Logistiek - 0641449681

albert.jan.swart@nl.abnamro.com

De transportsector gaat momenteel door een dal. Door de lagere consumptie van goederen na de pandemie, de afbouw van overtollige voorraden en de malaise in de industrie is de internationale handel afgenomen. Naar verwachting dalen de vrachtvolumes in 2023 met 2,5 procent. In 2024 kunnen de economie en de internationale handel wat aantrekken, onder andere dankzij renteverlagingen van de Europese Centrale Bank (ECB). De sector wordt volgend jaar echter wel gehinderd door de inzakkende nieuwbouw. ABN AMRO verwacht dat de transportsector in 2024 groeit met 1 procent. In 2025 kan de sector met 2 procent groeien.

Faillissementen transportsector genormaliseerd

Tijdens de pandemie daalde het aantal faillissementen naar historisch lage niveaus, vooral vanwege de zeer ruime overheidssteun. Ook veel ondernemingen in de transportsector maakten gebruik van bijvoorbeeld het generiek verleende uitstel van afdracht van loonheffing, btw en andere belastingen, in sommige gevallen zonder echt door de pandemie getroffen te zijn. Inmiddels moeten ondernemingen deze zogeheten coronaschuld geleidelijk aflossen en koelt de economie af, waardoor het aantal faillissementen stijgt. In de transportsector is het aantal faillissementen begin 2023 genormaliseerd naar zo'n vijftig per kwartaal. In het gehele bedrijfsleven ligt het aantal nog steeds iets lager dan voor de pandemie. De transportsector tekent daar dus negatief bij af.

CSRD dwingt tot inzicht in brandstofverbruik

Ondernemingen in transport en logistiek werken vrijwel altijd in opdracht voor andere ondernemingen. Grote opdrachtgevers zijn te vinden in sectoren als de bouw, industrie en retail. Ook komt het voor dat kleinere of middelgrote transportbedrijven werken in opdracht van grotere branchegeenoten. Naast dat grote partijen in de transportsector sowieso te maken krijgen met de rapportageverplichtingen op basis van de CSRD, wordt het midden- en kleinbedrijf (mkb) hierdoor indirect ook mee geconfronteerd; hun grote opdrachtgevers zullen namelijk gegevens bij hen opvragen over bijvoorbeeld CO₂-uitstoot en brandstofverbruik.

Om concurrerend te blijven is het daarom van belang om met de inzet van nauwkeurige software inzage te krijgen in het brandstofverbruik en dit vervolgens zoveel mogelijk terug te dringen door bijvoorbeeld het laten volgen van rijtrainingen, gebruik van route-optimalisatie of investeringen in schonere voertuigen en

scheepsmotoren. Het energieverbruik van elektrische transportmiddelen ligt veel lager dan bij voertuigen op diesel, en elektrisch vervoer wordt bovendien in zero-emissiezones in tientallen steden verplicht bij stadsdistributie. Ook moet de beladingsgraad worden verhoogd om het brandstofverbruik terug te dringen. Daarnaast kan gebruik worden gemaakt van groene stroom om de CO₂-uitstoot die vrijkomt bij de productie van de gebruikte elektriciteit te verlagen. De binnenvaart zal kunnen profiteren van de CSRD, aangezien de totale CO₂-uitstoot ten opzichte van de vervoerde lading relatief laag is. Wanneer opdrachtgevers over de uitstoot van transport moeten rapporteren, zal de binnenvaart daardoor een aantrekkelijker alternatief zijn voor bijvoorbeeld het wegvervoer.

Herstel internationale handel

Naar verwachting kan de transportsector zoals gezegd vanaf 2024 geleidelijk herstellen. De overtollige voorraden zullen in 2024 zijn afgebouwd. Ook kan de economie wat aantrekken dankzij renteverlagingen. Deze factoren moeten leiden tot een geleidelijk herstel van de internationale handel. Wel blijft de transportsector in 2024 hinder ondervinden van de lagere nieuwbouwproductie en de trage groei van de winkelbestedingen.

Ondanks het verwachte herstel kunnen winstmarges in 2024 verder onder druk komen. Zo werken veel wegvervoerders nog met contracten die in 2022 zijn afgesloten, toen de markt goed was. De markt is nu minder krap en het kan in 2024 dus moeilijker worden de stijgende loonkosten door te berekenen aan opdrachtgevers. Anderzijds blijft de arbeidsmarkt vrij krap, wat bijvoorbeeld wegvervoerders die over voldoende chauffeurs beschikken in de kaart kan spelen. In 2025 kan de sector verder herstellen.

Zakelijke Dienstverlening

Mario Bersem, Sectoreconoom Zakelijke Dienstverlening, 0653915862, mario.bersem@nl.abnamro.com

De stagnerende economie zal ook voor de conjunctuurgevoelige zakelijke dienstverlening gevolgen hebben. ABN AMRO verwacht voor de sector een bescheiden groei van 0,5 procent in 2024, en 1 procent groei in 2025. De sector Zakelijke Dienstverlening vertegenwoordigt zo'n 15 procent van de economie, gemeten als aandeel in het bruto binnenlands product, en is de grootste sector. Ook qua werkgelegenheid is de zakelijke dienstverlening de grootste: circa 21 procent van alle werkzame personen werkt er, zo'n 2,2 miljoen mensen. De groei-ontwikkeling van de zakelijke dienstverlening houdt meestal gelijke tred met de gehele economie.

Mensen zijn de belangrijkste factor in het 'productieproces' van bedrijven in de zakelijke dienstverlening. De sector bestaat onder meer uit uitzenders en detacheerders, professionele dienstverleners als advocaten, accountants en consultants; maar ook schoonmakers, hoveniers en beveiligers vallen eronder. De grootste branche is de arbeidsbemiddeling, waar uitzenders, detacheerders en payrollbedrijven onder vallen. De personeelstekorten zijn nu al geruime tijd zo groot dat de arbeidsbemiddeling hapert en de branche in de afgelopen twee jaar zelfs is gekrompen. Het is moeilijker om geschikte flexibele arbeidskrachten te vinden en te plaatsen, deels omdat werkenden vaker kiezen voor vaste loondienst of ondernemerschap als zzp'er.

Personeelstekorten blijven grootste belemmering

Gezien de nadruk op mensen en de krappe arbeidsmarkt is het niet verwonderlijk dat personeelstekorten de grootste belemmering zijn voor ondernemers in de zakelijke dienstverlening: 57 procent van de ondernemers in de sector noemde deze in oktober in de Conjunctuurenquête Nederland (COEN) van het CBS, tegenover 40 procent van ondernemers in de hele economie. Daarmee zijn personeelstekorten iets minder nijpend dan een jaar geleden maar bezorgen ze ondernemers nog altijd kopzorgen.

Personeelstekorten blijven ook in 2024 de grootste belemmering voor ondernemers in de zakelijke dienstverlening, zo verwacht ABN AMRO. Ondanks dat de werkloosheid iets zal toenemen, en de spanning op de arbeidsmarkt daarmee iets afneemt, blijft er sprake van krapte op de arbeidsmarkt. Desgevraagd geven ondernemers in de zakelijke dienstverlening aan dat een 'hogere werkdruk voor ons personeel' het belangrijkste gevolg is van de personeelstekorten. Werknemers ondervinden nadelige gevolgen van de hogere werkdruk, zo blijkt uit de ABN AMRO Welzijnsmonitor dat werknemers zich vaker 'leeg voelen door werk' of 'complete uitputting' ervaren door werk. Het risico op een burn-out voor werknemers in de sector is dus toegenomen, net als het ziekteverzuim. Omdat hogere werkdruk op deze manier hoge kosten met zich meebrengt, neemt ook [het belang van preventie](#) toe.

De CSRD-richtlijn als kans voor ondernemers in de sector

Bij wet zijn in Nederland zo'n 30.000 bedrijven verplicht om hun boeken te laten controleren door een externe accountant. Dit zijn de grotere bedrijven die voldoen aan criteria met betrekking tot werknemeraantal, balanstotaal, en/of winstgevendheid. Een deel van deze bedrijven moet straks ook rapporteren over duurzaamheid, conform de nieuwe Europese rapportageregels vervat in de CSRD. Het gaat om zo'n 3.000 bedrijven, zo blijkt uit data van het CBS. Voor accountants betekent dit een uitbreiding van de controlepraktijk waarbij [nog onduidelijk is](#) of de accountant de enige zal blijven die bevoegd is om de duurzaamheidscontroles in Nederland uit te voeren.

Ondernemers in de zakelijke dienstverlening zien de nieuwe CSRD-richtlijn relatief vaak als kans in plaats van een probleem, zo blijkt uit de ABN AMRO enquête in het ondernemerspanel. Dit is niet verwonderlijk gezien het feit dat consultants, juristen en accountants extra werk mogen verwachten rondom de advisering, juridische dienstverlening en *audits* van hun klanten. ABN AMRO verwacht dat zo'n 600 bedrijven in de sector in eerste instantie voldoen aan de criteria van de CSRD-richtlijn; zij zullen dus over het eerste volledige boekjaar na 1 januari 2024 verslag moeten doen over hun invloed op mens en milieu en over de doelstellingen die ze daaraan verbinden.

Vastgoed

Paul Bisschop, Sectoreconoom Bouw & Vastgoed paul.bisschop@nl.abnamro.com

De gestegen rente heeft de markt voor commercieel vastgoed opgeschud. De lage rente zorgde in de periode vóór 2022 lange tijd voor stuwende vastgoedprijzen. Sinds de rentestijging in 2022 kunnen veel investeerders die afhankelijk zijn van vreemd vermogen niet meer voldoen aan de hoge verkoopprijzen. Het

gevolg is een sterke afname van het aantal transacties. In het kielzog daarvan dalen ook de vastgoedprijzen. Nog steeds is er sprake van weinig activiteit in de markt. Het is de vraag in hoeverre de aangeboden prijzen nog verder moeten dalen om de markt weer op gang te brengen.

In 2023 dalen de vastgoedwaarden gemiddeld met 10 procent. Voor volgend jaar verwacht ABN AMRO een daling van 3,5 procent. Wel kan volgend jaar het herstel beginnen, als de ECB besluit de beleidsrente te verlagen. In 2025 voorziet ABN AMRO een groei van de vastgoedwaarden van 2 procent. De onlangs uitgebrachte [sectorprognose vastgoed](#) gaat dieper in op de vooruitzichten.

Prijzen kantoor- en woningvastgoed extra onder druk

De mate waarin afwaarderingen plaatsvinden verschilt per segment, afhankelijk van ontwikkelingen in vraag en aanbod. De vraag naar kantoorvastgoed wordt extra hard geraakt doordat werknemers sinds de pandemie veel vaker thuiswerken. Kantoorgebouwen die niet voldoen aan het verplichte energielabel C kunnen daarnaast rekenen op minder belangstelling, waardoor de prijs gemiddeld genomen extra daalt. De factoren locatie en duurzaamheid bepalen voor een belangrijk deel in hoeverre kantoren nog in trek zijn, waarbij vooral moderne, energiezuinige gebouwen in de grote steden populair zijn.

De markt voor residentieel vastgoed is in de ban van aanstaande uitbreiding van de huurbescherming. De Wet betaalbare huur die in de maak is kan het rendement van beleggers in middenhuurwoningen serieus aantasten. Die onzekerheid heeft gezorgd voor extra waardedalingen.

De prijzen voor retailvastgoed en industrieel en logistiek vastgoed dalen minder hard. Voor retailvastgoed zijn de vooruitzichten van lage consumentenbestedingen en concurrentiestrijd met onlinekanalen weliswaar ongunstig, maar door de afname van retailpanden gedurende de pandemie is er sprake van een relatief krappe markt. De markt voor industrieel en logistiek vastgoed is eveneens krap. Een beperkte beschikbaarheid van nieuwe locaties en netaansluitingen zorgt ervoor dat het aanbod moeite heeft de vraag bij te benen.

Energieverbruik centraal

Diverse, veelal grotere, vastgoedinvesteerdere spannen zich al in om over hun impact op ESG-gebied te rapporteren. De Global Real Estate Sustainability Benchmark (GRESB) is een veelgebruikte wereldwijde standaard voor het meten van duurzaamheidsprestaties van vastgoedbedrijven. Op fondsniveau bepaalt GRESB een benchmark-score en geeft het investeerders gedetailleerde inzichten in hun prestaties op duurzaamheid. Vier of vijf sterren volgens de GRESB-standaard gelden als bovengemiddeld.

Investeerdere rapporteren veelal over het energiegebruik en de energielabels van de gebouwen in hun portfolio, twee relatief makkelijk meetbare indicatoren. Moeilijker meetbaar zijn de prestaties van gebouwen ten aanzien van klimaatadaptiviteit. In meerdere jaarverslagen wordt gerapporteerd over welk deel van de gebouwen een zogeheten klimaatrisicoanalyse is uitgevoerd. In dergelijke analyses wordt onderzocht welke gebouwen blootstaan aan risico's zoals hittestress en extreme neerslag. De locatie van gebouwen bepaalt voor een groot deel in hoeverre er sprake is van een risico, al kunnen gebouwkenmerken zoals een groen dak of zonneschermen de risico's beperken.

Vastgoedbedrijven rapporteren nog nauwelijks over het gebruik van duurzame bouwmaterialen, circulariteit, afvalbeheer of waterverbruik, terwijl dit ten aanzien van de CSRD voor de sector relevante onderdelen zijn. Niet toevallig zijn dit onderdelen waar voor de informatievoorziening samenwerking met de ketenpartners moet worden gezocht, met bouwbedrijven voor het gebruik van materialen en met gebruikers voor informatie over afval of waterverbruik. In nieuwe gebouwen kunnen slimme installatie een hulpmiddel zijn als het gaat om inzicht het gebruik van afval en water.

Rapportage op sociaal verantwoord ondernemen richt zich vooralsnog met name op de inspanningen ten aanzien van realisatie van betaalbare huurwoningen. Het gaat daarbij zowel om de ontwikkeling van nieuwbouwwoningen als de mate waarin huurverhogingen zijn doorgevoerd.

Appendix A: onderzoeksverantwoording

Voor deze publicatie zijn resultaten benut uit een enquête onder leden van het ondernemerspanel van I&O Research. De enquête stond open van 14 november tot 27 november 2023. In deze periode zijn twee reminders verstuurd. De steekproef bestond uit bedrijven binnen het panel met minimaal twee werkzame personen. Zelfstandigen vallen zodoende buiten het onderzoek. De resultaten uit het onderzoek zijn gewogen op basis van bedrijfsomvang en sector. Hierdoor is het beeld representatief voor het Nederlandse bedrijfsleven van bedrijven met minimaal 2 werkzame personen.

Onderstaande vragenlijst is voorgelegd aan de respondenten:

Enquête CSRD

1. Hoeveel werkzame personen heeft uw bedrijf?
 - a. Minder dan 10 werkzame personen
 - b. 10 tot 50 werkzame personen
 - c. 50 tot 250 werkzame personen
 - d. Meer dan 250 werkzame personen
 - e. Weet ik niet

2. Hoeveel netto omzet had uw bedrijf in 2022?
 - a. Minder dan € 700 duizend
 - b. € 700 duizend tot € 12 miljoen
 - c. € 12 miljoen tot € 40 miljoen
 - d. Meer dan € 40 miljoen
 - e. Weet ik niet

3. Wat was uw balanstotaal in 2022?
 - a. Minder dan € 350 duizend
 - b. € 350 duizend tot € 6 miljoen
 - c. € 6 miljoen tot € 20 miljoen
 - d. Meer dan € 20 miljoen
 - e. Weet ik niet

4. Bent u bekend met CSRD?

- a. Ik heb nog nooit van CSRD gehoord
- b. Ik heb er weleens van gehoord, maar weet niet wat CSRD inhoudt
- c. Ik weet alleen globaal wat CSRD inhoudt
- d. Ik weet redelijk goed wat CSRD inhoudt
- e. Ik weet heel goed wat CSRD inhoudt

De Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) is de richtlijn waarin staat dat bedrijven verplicht worden te rapporteren over hun impact op de mens en op het klimaat. Dit geldt in beginsel voor grote bedrijven en het beursgenoteerd midden- en kleinbedrijf. Maar ook kleine bedrijven kunnen met de richtlijn te maken krijgen als onderdeel van een informatie-uitvraag van grotere bedrijven.

(Klik [hier](#) voor meer informatie)

5. Raakt de CSRD-richtlijn uw bedrijf?

- a. Ja, vanaf de jaarrekening 2024 is mijn bedrijf rapportageplichtig
- b. Ja, vanaf de jaarrekening 2025 is mijn bedrijf rapportageplichtig
- c. Ja, vanaf de jaarrekening 2026 is mijn bedrijf rapportageplichtig
- d. Nee maar klanten vragen al wel op hoe wij presteren op duurzaamheid
- e. Nee maar onze klanten gaan opvragen hoe wij presteren op duurzaamheid
- f. Nee, mijn bedrijf krijgt er niet mee te maken
- g. Weet ik niet

6. In hoeverre is uw bedrijf klaar om te voldoen aan een informatie-uitvraag in het kader van de CSRD-richtlijn?

- a. We zijn er nog helemaal niet mee bezig
- b. We weten welke informatie we straks moeten verzamelen maar zijn er nog niet mee begonnen
- c. We zijn al begonnen met het verzamelen van informatie maar niet alles is beschikbaar
- d. We zijn al begonnen met het verzamelen van informatie en alles is beschikbaar
- e. Weet ik niet

7. Ziet u de CSRD-richtlijn en rapporteren over de impact op mens en milieu vooral als probleem of als kans?

- a. Volledig als probleem
- b. Voornamelijk als probleem
- c. Als probleem en als kans
- d. Voornamelijk als kans
- e. Volledig als kans
- f. Weet ik niet

8. Waarom ziet u rapporteren over de impact op klimaat en mens als probleem? *[Meerdere antwoorden mogelijk]*

- a. Vanwege de extra regeldruk
- b. Vanwege de kosten om informatie in te winnen
- c. Vanwege het gebrek aan personeel dat hieraan werkt
- d. Anders, namelijk [open]

9. Waarom ziet u rapporteren over de impact op klimaat en mens als kans? *[Meerdere antwoorden mogelijk]*

- a. Het helpt ons om inzicht te krijgen
- b. Het helpt ons met verduurzamen
- c. Het biedt een kans om de buitenwereld te laten zien hoe onderscheidend we zijn
- d. Anders, namelijk [open]

10. De CSRD-richtlijn bevat verschillende categorieën. De eerste categorie is milieu en klimaatimpact. Welke aspecten uit de eerste categorie zijn belangrijk met betrekking tot de activiteiten van uw bedrijf? *[Meerdere antwoorden mogelijk]*

- a. Broeikasgassen en energie-efficiëntie
- b. Water
- c. Ontbossing
- d. Vervuiling
- e. Biodiversiteit
- f. Materiaalgebruik en circulaire bedrijfsvoering
- g. Gevoeligheid voor klimaatverandering
- h. Geen van bovenstaande
- i. Weet ik niet

11. In hoeverre is uw bedrijf in staat om nu al informatie te geven over impact op de aspecten op het gebied van milieu en klimaatimpact?

[categorieën die in (10) aangevinkt zijn]

- a. Helemaal niet
- b. Slecht
- c. Redelijk goed
- d. Zeer goed
- e. Weet ik niet

12. De tweede CSRD-categorie is sociale verantwoordelijkheid. Welke aspecten uit de tweede categorie zijn belangrijk met betrekking tot de activiteiten van uw bedrijf? *[Meerdere antwoorden mogelijk]*

- a. Gelijke behandeling en kansen
- b. Preventie geweld en intimidatie op de werkplek
- c. Arbeidsomstandigheden
- d. Mensenrechten en fundamentele vrijheden
- e. Democratische beginselen
- f. Normen uit internationale verdragen
- g. Geen van bovenstaande
- h. Weet ik niet

13. In hoeverre is uw bedrijf in staat om nu al informatie te geven over impact op de aspecten op het gebied van sociale verantwoordelijkheid?

[categorieën die in (12) aangevinkt zijn]

- a. Helemaal niet
- b. Slecht
- c. Redelijk goed

- d. Zeer goed
- e. Weet ik niet

14. De derde CSRD-categorie is bestuur en intern toezicht. Welke aspecten uit de derde categorie zijn belangrijk met betrekking tot de activiteiten van uw bedrijf? *[Meerdere antwoorden mogelijk]*

- a. Rol van bestuursorganen m.b.t. duurzaamheid
- b. Toezicht
- c. Controle- en risicobeheersingssystemen
- d. Bedrijfsethiek en -cultuur
- e. Politieke beïnvloeding, inclusief lobby
- f. Betalingsgedrag, met name m.b.t. middelgrote en kleine bedrijven
- g. Geen van bovenstaande
- h. Weet ik niet

15. In hoeverre is uw bedrijf in staat om nu al informatie te geven over impact op de aspecten op het gebied van bestuur en intern toezicht?

[categorieën die in (14) aangevinkt zijn]

- a. Helemaal niet
- b. Slecht
- c. Redelijk goed
- d. Zeer goed
- e. Weet ik niet

16. In hoeverre zijn de volgende aspecten voor uw bedrijf een uitdaging bij het voldoen aan de informatieverzoeken in het kader van de CSRD-richtlijn?

[a. Geen uitdaging, b. Kleine uitdaging, c. Grote uitdaging d. Weet ik niet]

- i. Kennis over wat CSRD precies inhoudt
- ii. De (on)duidelijkheid van informatieverzoeken van andere partijen in de keten
- iii. Interne data over impact op mens en milieu
- iv. Data uit andere bedrijven in de keten over impact op mens en milieu
- v. Personeel om de rapportage uit te werken

17. Wat gaat volgens u de impact van de CSRD-richtlijn op uw bedrijf en de rest van de keten zijn?
[open]

18. Wanneer heeft de CSRD-richtlijn volgens u impact op uw bedrijf?

- a. Nu direct
- b. Over 1 tot 2 jaar
- c. Over 3 tot 5 jaar
- d. Over 5 jaar of daarna
- e. CSRD gaat ons bedrijf niet raken
- f. Weet ik niet

19. Hoe gaat uw bedrijf informatie verzamelen die nodig is voor informatieverzoeken in het kader van de CSRD-richtlijn? *[Meerdere antwoorden mogelijk]*

- a. We halen de informatie op uit onze interne (data)bronnen
 - b. We huren een gespecialiseerd bedrijf of externe consultant in
 - c. We maken gebruik van externe (data)bronnen uit de sector
 - d. Anders, namelijk [open]
 - e. Weet ik niet
20. Wat zijn per jaar de verwachte kosten die u moet maken om te voldoen aan informatie-uitvragen in het kader van de CSRD-richtlijn?
- a. Minder dan € 1.000 per jaar
 - b. € 1.000 – € 2.500 per jaar
 - c. € 2.500 - € 5.000 per jaar
 - d. € 5.000 - € 10.000 per jaar
 - e. € 10.000 - € 20.000 per jaar
 - f. Meer dan € 20.000 per jaar
 - g. Weet ik niet
21. Wat is volgens u nodig om het makkelijker te maken om te voldoen aan informatie-uitvragen in het kader van de CSRD-richtlijn? *[Meerdere antwoorden mogelijk]*
- a. Meer kennis over CSRD
 - b. Betere interne IT-systemen
 - c. Betere afstemming en samenwerking met afnemers en leveranciers in de keten
 - d. Betere afstemming en samenwerking met bedrijven in de keten met dezelfde activiteiten
 - e. Meer hulp vanuit de overheid
 - f. Anders, namelijk [open]
 - g. Weet ik niet
22. Welke hulp kan de overheid bieden bij informatie-uitvragen in het kader van de CSRD-richtlijn? [open]
23. Dit waren alle vragen. Als u nog opmerkingen heeft onder dit onderzoek of de vragenlijst kunt u dit hieronder kwijt.
[open]

Auteurs

Mario Bersem	Sectoreconoom TMT en Zakelijke Diensten	mario.bersem@nl.abnamro.com
Paul Bisschop	Sectoreconoom Bouw en Vastgoed	paul.bisschop@nl.abnamro.com
David Bolscher	Sectoreconoom Healthcare en Thema's	david.bolscher@nl.abnamro.com
Aggie van Huisseling	Macro Econoom	aggie.van.huiseling@nl.abnamro.com
Jan-Paul van de Kerke	Macro Econoom	jan-paul.van.de.kerke@nl.abnamro.com
Nadia Menkveld	Sectoreconoom Agri en Food	nadia.menkveld@nl.abnamro.com
Albert Jan Swart	Sectoreconoom Industrie en T&L	albert.jan.swart@nl.abnamro.com
Gerarda Westerhuis	Sectoreconoom Retail en Leisure	gerarda.westerhuis@nl.abnamro.com

Disclaimer

De in deze publicatie neergelegde opvattingen zijn gebaseerd op door ABN AMRO betrouwbaar geachte gegevens en informatie. Noch ABN AMRO, noch functionarissen van de bank kunnen aansprakelijk worden gesteld voor in deze publicatie eventueel aanwezige onjuistheden. De weergegeven opvattingen en prognoses houden niet meer in dan onze eigen visie en kunnen zonder nadere aankondiging worden gewijzigd. Het gebruik van tekst of cijfers uit deze publicatie is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Teksten zijn gesloten op 8 december 2023